

Tanınmış araşdırmaçı yazar Xaqani İsmayilin "Ermənilərin müsəlmanlara, xristianlara və yəhudilərə qarşı soyqırımı" kitabı bədnam qonşumuzun bütün yollarını ifşa edən, onların xislətini ortaya çıxaran və bir çox tarixi faktlara işıq tutan ən mükəmməl vəsaitlərdən biridir. Müəllifin böyük zəhməti hesabına 3 dildə - Azərbaycan türkcəsi, rus və ingiliscə çap olunan kitabın, xüsusən də bütün dünyanın diqqətini Qarabağa yönəltdiyi indiki ərafədə, geniş yayılmasına ciddi ehtiyac duyuruq. Odur ki, AMEA Tarix İnstitutunun və İnsan Hüquqları İnstitutunun rəyi və tövsiyəsi ilə nəşr olunan bu kitabın "Hürriyyət" qəzetində hissə-hissə dərcinə qərar verdik. Buyurun, oxuyun.

(Əvvəlki ötən saylarımızda)

General Veyssl Ünvarın bildirdiyinə görə, daha sonra o özü Simikone Türk tərəfə çəkmək üçün görvəndirilə də, Simiko onunla görüşməkdən yayınmış, Ünüvarta görüşə (Dir köynə) öz yerinə Şeyxü-lislamlı olan o tərəflərdəki Kirasən adlı sünnü türkmən eşirət mollaşısı Sira-ceddin efəndini göndərmiş... sonra türklərin dünyaya qarşı üşyan etmiş bir millet kimi istiqlal mücadiləsində qərarlı olduqlarını duyunca Türkiyəyə verdiyi rahatsızlığı dayandıraraq, İranda bir xəliq qurmağa cəhd etməmişdi. İran hökuməti təhlükəni görmüş və Şərəfxana və Xoynı bir birlik saxlamaq (tutmaq) zorunda qalmışdı. Türkiyə də Simiko beləsindən qurtulub, əsl düşmənlə məşğul olmağa başlamışdı.

Qeyd 1: O zaman İranda Osmanlılar arasında dostluq illiqlerini gücləndirmək məqsədilə Təbrizdə -İttihad-İslam Cəmiyyəti yaradılmışdı ki, bu cəmiyyətin də İranda tərəfdən eşbaşqanı (həmsədri - X. İ.) doktor Cavad Heyətın atası Mirzə Əli Heyət (Müctəhib) idi. Və bu yazıda gedən materialların tarixi həqiqət olduğunu da o, öz oğlu - Tehranda nəşr olunan «Varliq» dərgisinin baş yazarı (redaktor), vətənsəvər soydaşımız doktor Cavad Heyətə vaxtilə nəql etmişdir. Xatırladaq ki, həmin cəmiyyətin Osmanlı tərəfdən həmsədri mərhum Yusif Ziya bəy idi. Orası da məlum olur ki, Mirzə Əli Heyətın faaliyyəti Güney-Batı Azərbaycana daxil olan Osmanlı ordusunun baş komandanı Ali İhsan Paşa tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir.

Ancaq çox təəssüf ki, Mirzə Əli Heyətədən fərqli olaraq, o zaman Quzey Azərbaycanda olduğu kimi, Güney Azərbaycanda da bəzi millət başçılarımız yanlış mövqə tutaraq, Rusiya kommunistlərinə, əslində ruslara və ermənilərə xidmət göstərmiş, Türk ordusunun gəlişinə qarşı olmuşlar. Belə öndərlərdən bir-Quzey Azərbaycanda da xatirəsini həmişə məhəbbətlə andığırmış Şeyx Məhəmməd Xiyabani idi. Milletimizin qan içində boğulduğu bir məqamda onu xilasa gələn Türk ordusuna qar-

Ermənilərin müsəlmanlara, xristianlara və yəhudilərə qarşı soyqırımı

Güney Azərbaycanlıların soyqırımı

şu çıxan Xiyabani başının dəstəsilə birgə məğlub edilmiş, sonra əsir alınaraq Türkiyəyə aparılmış, amma bir neçə aydan sonra əfv edilərək buraxılmışdı. Amma təbii ki, qoca tarix və ədalətli Tanrı bu cür haqsızlıqları nə Məşədi Əzizbəyova, nə Şeyx Məhəmməd Xiyabaniyə, nə də bu qəbilədən olan başqa öncül şəxsiyyətlərimizə bağışlamayacaqdır...

Cənubdakı mənbələrdə o zaman xilaskarlıq missiyası ilə İrana gələn Osmanlı ordusunun komandanı Ferik bəyin İran hökumət tərəfdarı millətəpərvər şəxsiyyət Əmir Ərşəd Xana məktubundan da bəhs edilir, eyni zamanda bu şəxsiyyətlərlə ortaq fəaliyyətlərdə bulunan ağabəyi Sərdar Aşayir Hacıalilinin (doktor Cavad Heyətın yeznesi doktor Cahangəş Hacıalilinin atası), güneyli topçu komandanı - sonralar general rütbəsi almış Mahmud Eminin də adı müsbat planda hallanır.

Bütün bu qeydlərdən hasil olan ən ciddi nəticə isə odur ki, o zaman Vəhib və Xəliil paşaların (Osmanlı Şərq Ordular Qrupu komandanları), Nuru paşanın (Qafqaz İslam Ordusu komandanı), Kazım Qarabəkir paşanın (Osmanlı Doğu Cəbhəsi komandanı), Əli İhsan paşanın, eləcə də digər çox görkəmli türk zabitarlarının və meğrur məhmatçıların (türk əsgərinin) qazilı və şəhidliyi bahasına Güney-Quzey Azərbaycan və Doğu Anadolu ərazilərində növbəti erməni-xristian dövlətinin qurulmasının qarşısı birde-fələk alındı.

Qeyd 2: Bütün bu qanlı olaylara və tarixi keşməkeşlərə nəzər saldıqdan sonra ermənilərin İranda xilafətinə yenidən kök atıb siyasi-iqtisadi uğurlar qazanmasını isə məntiqini əsla "başda düşmək" olmur: nəce ola bilər ki, İranda (o sıradan Güney Azərbaycanda) Azərbaycan türklərini və başqa müsəlman xalqlarını soyqırımına uğradaraq, orada erməni-xristian dövləti yaratmağa çalışan bir topluma sonralar İranda yaşıl işıq yandırılmışdır?

Xatırladaq ki, İran içərisində ermənilərin siyasətini "yeni dərc qurması" vaxtilə Mirzə Bala Məmmədzadənin də diqqətini çəlb etmişdi.

Ararat daşnak hökumətinin süqutundan sonra ermənilərin Təbrizdə güclənməsi və oranı erməni hərəkatının əsas mərkəzlərindən birinə çevirməsi Mirzə Bala Məmmədzadəni özəlliklə çox qayğılandırmışdı.

O, vaxtlar İranın iqtisadiyyatında və ticarətində böyük rol oynayan ermənilər, Sovet sərlərinin də erməni millətindən (Davtyan) təyin edilməsinə nail olduqlarını bildiren M.B.Məmmədzadə ermənilərin "Droşaq" qəzetindəki növbəti hilyələri barədə ("Droşaq"dən iqtibas gətirərək) yazırdı: "1894-1896 sənələrində Van və Ərzurum vilayətlərində ermənilər qətlə-am edilərkən dost rus konsulları erməni mühacirlərini Osmanlı cəlladlarına təslim edərkən, İngilis konsulu erməniləri türk toplarına hədəfli ittiqaz etdiyi zaman arqadaş İran millətini konsulun iddi ki, erməni millətini mühafizəsi və erməni bədbəxtlərini qətlə-amdan xilasını düşünürdülər və 1914-1915 sənələrində alman və Amerika səhəndərlərindən ziyadə İran konsuluları erməni millətini himayəsinə səy edir, ermənilərin mühafizəsini düşünürdülər".

Əlbəttə, nə 1894-1896-cı ildə erməniləri soyqırma uğradan olma-

mışdı, nə də Osmanlı və ya başqa ölkə arxivlərindəki sənələrdə İran səfirliyinin Anadolu ermənilərini bu cür himayə etməsi barədə məlumat rast gəlinməyib. Sadəcə olaraq Qərbdən, çar və bolşevik Rusiyasından istədiyini tam ala bilməyən ermənilər gələcək siyasətləri üçün İran dövlətinə və farslara (bu dövlətin əsasını təşkil edən türklərə deyil!) yarınamqadaydırlar, vəssalam.

"Droşaq" öz fikrini yekunlaşdıraraq bu qərəra gəlir ki, İran dövlətinin Türkiyə ermənilərini himayə etmələri və s. "siyasi fikirlərdən deyil, eyni arqadaşlıq və qandaşlıqdan irəli gəlmişdir".

Göründüyü kimi, erməni siyasətçiləri və müəllifləri lazımı gəldikdə İranda (farsı, türkü) düşmən (yəni müsəlman) kimi qırıb-dövlətçiliyini məhv etməyə, lazımı gəldikdə isə hami-xilaskar, hətta arqadaş və qandaş kimi qılıqlayıb, qoltuğuna qirməyə hazırdır. Eynilə ingilislərə (və onların müttəfiqlərinə), ruslara, gürcülərə və hətta Osmanlı dövlətinə yuxarı Gəncütlüklərə münasibətə olduqları kimi.

Qeyd-3: S.Sərdariniyanın araşdırmalarına görə, 29 aprel 1909-cu ildən 9 il Güney Azərbaycanı işğal edən Çar Rusiyası ordusu yerli əhaliyə qarşı heç bir zülm və cinayət əsirməmişdi. Həmin cinayətlərdən biri də Azərbaycan Məşrutə İnkilabının nailiyyətlərini məhv etmək məqsədilə Səmədxan Şücaid dövləti dəstəkləməsi və onu xalq təhmin etməsi idi.

1918-ci ildə geri çəkilən Rusiya ordusu Azərbaycandan şəhərlərdə soyğunçuluqqa yanaşı, böyük qırğınlara da töhrədirlər. Onlar öz ailələri üçün sovqat aparmaq xatirəsinə Urmiya bazarını iki dəfə qərit edib yandırmışdılar. O dönmə haqda Abbas Nəbi yazır: "Geri çəkilərkən rus ordusunda elə intizamçılıq yaranmışdı ki, mövcud hərbi sursatı və ağır silahları Rusiyaya aparmaq mümkün deyildi. Rus ordusunun komandiri yəhudi hakimiyyət başçılarını müraciət edərək, tələb etdi ki, hərbi sursatı rəsmi və yazılı sənəd müqabilində İran dövlətinə təhvil versin. Lakin yerli hökumət bu təklif müqabilində bildirdi ki, onlar bunun üçün öncə Tehranın rəyini öyrənməlidirlər. La-

lər..." (Sər Pərsi Saykə "İran tarixi" (farsca) - müəll.). Xatırladaq ki, Osmanlı dövlətinin qaçıb Salmasa gələrək, sonra Urmiya bölgəsinə pənah gətirən ilk assuri qrupu 25 min nəfərdən ibarət olmuş və Salmasa 1915-ci ildə sentyabrında (Günəş ildə) 1294. Şəhərvər ayında sığınmışdı. O zaman bir qisim assuri də Urmiyada toplu halda yaşayırdı. İranlılar (o sıradan bu bölgədə böyük çox təşkil edən Azərbaycan türkləri) bu "qo-naqlar"a hər cür dəstək olmağa başlamışdılar, baxmayaraq özləri də çox çətin şəraitdə yaşayırdılar. Hətta Tehranda Tumanyan ticarət xanasında bir yardım komitəsi də yaradılıb əhaliyə müraciət etmişdilər ki, "qo-naqlar"la maddi və mənəvi dəstək vermələrində yardımçı olsunlar...

1918-ci ildə Urmiyadakı ikinci qırğından sonra cümlə qüvvələrini başçılıq edən Petros İsmayil ağa Simikodan intiqam almaq üçün Çehri-qə doğru hərəkət etdi.

[I Dünya Savaşına qədər Urmiyada osmanlıların konsulu kimi işləyən Petros savaştan sonra işi üzünü göstərərək, rusların tərəfinə keçib, Rusiyanın bu şəhərdəki konsulluğu-nun hərbi itaətəsi vəzifəsinə təyin edildi. O, I Dünya Savaştından sonra general Petros ağa kimi tanınaraq, Lord Korzenun (yəqin ki: Korzen - X.I.) tapşırığı ilə Güney Azərbaycanda batısında rəsmən bir assuri dövlətinin yaranmasını öhdəlik kimi boy-nuğa götürdü. Ancaq onun və həm-karlarının bu niyyəti baş tutmadı.]

Simitko elə düşünürdü ki, onun iqtidarəti dağılıb bölgədə olduğu və o vaxtlar hər yönü qarşı ötürüldüyü üçün xristianlar toqquşma zamanı dərhal darmağadın edilib, geri çəkiləcəklər. O, bu məntiqə də Çehriq yoresində səngər qazdırmağa başladı. Ancaq xristian ordusunun arxadan, müzdəli tululmuş peşəkar rus topçuların artilleriyə atəşləri ilə des-təklədikdən 5-6 saat sonra Simitko çox zor bir duruma düşərək, hətta ailə üzvlərini bir neçəsini və o sıradan, anasını Çehriqdə buraxıb Xoya doğru qaçmağa başladı. Xristianlar Çehriq və ətraf kəndləri qərit edərək, Urmiyayadək də yolboyu bütün müsəlman məntəqələrində bu talan-ları davam etdirib qəritlərinə keçən hər kəsi öldürdülər.

Sonra Urmiyada şənlik mərasimi düzenləyib, Məşrutəmonun qardaşlığını assurların yeni öndəri kimi onun yərinə oturtdu. Bununla belə, Məşrutəmon öldürülməsi onlara böyük bir zərbə idi. Çünki bununla da xristianların bu bölgədəki bütün hiylələri planlı alt-üst olmuşdu...

1918-ci il aprelin 23-25-də Salmas nizamı cümlə qüvvələrinin hücumuna və yerli müsəlman əhaliyə kütləvi şəkildə qırğınə mərəz qalmışdı. Aprelin 25-də Salmasdən əsir olaraq götürülən 40 min nəfər müsəlmanların siahınları və Qalasar kəndlərinə aparılaraq bir həftə lüt-uryan saxlanıldıqdan sonra uzaq bölgələrə yola salınarkən 30 min nəfər yolda həlak olmuş, yalnız 10 min nəfər Xoya sığına bilmişdi. May ayının birinci yarısında Osmanlı ordu hissələrinin kəmələ gəlməsindən sonra assuri-erməni cinayətkar silahlı dastələri məsuliyətləri səbəbilə qorxaraq bölgədən qaçmışdılar.

S.Sərdariniya onu da qeyd etmiş ki, 1919-cu ildə iyun ayının 23-də sübh çəği "general" Andranik Zorinyan (yəqin Güneydə Andranikin bu ayaməsi də varmış -X.I.) başçılığı ilə erməni qüvvələri yenidən Xoy yaxınlığında görünməyə başlamışdı. Ancaq xoyluqların ciddi müqəvimiətə sayəsində düşmənin bu hüməsli dəf edilmiş və beləliklə də, tariximizə öncəki faciələrdən sonra partaq bir səhifə yazılmışdı...

(Ardı var)